

Strip u interesu javne povijesti na primjeru *From Hell* Alana Moorea

Sažetak

From Hell strip je koji se bavi ubojstvima Jacka Trbosjeka te pritom postulira ideju da je ubojstva organizirala britanska kraljevska obitelj. Ovaj esej bavi se kontekstualiziranjem povijesno tematiziranog stripa u okviru javne povijesti, prepričava osnovne crte njegove radnje te naposljetku nudi čitanje niza aspekata vezanih uz obrađivano djelo kao što su pojedinosti koje otkrivaju autorova stajališta i način na koji je pomoću stripa stvorena slika o kasnom viktorijanskom razdoblju.

Ključne riječi:

Jack Trbosjek, javna povijest, povijesni strip, grafički roman

Gotovo sigurno možemo ustvrditi da je moderni svijet opsjednut serijskim ubojicama, a taj morbidni interes dodatno se pojačava ako postoji određeni uzorak (npr. ritualan ili uvjetovan nekom egzotičnom kulturom) po kojemu ubojica djeluje. O samom ubojici dodatna se mitologija stvara ukoliko počinitelja snage zakona nikada ne uhvate. Jedan od najpoznatijih primjera, koji je itekako prisutan u suvremenoj svijesti kao prvi moderni serijski ubojica, jest Jack Trbosjek (u hrvatskom se jeziku ponekad koristi i izraz Jack Rasparač). O njemu i njegovu djelovanju dosada je napisana izuzetno velika količina knjiga, a shodno tome iznesen je i niz teorija o njegovu identitetu, no čini se da sa svakim novim objavljenim tekstom o njemu nismo nimalo bliže otkrivanju identiteta čovjeka koji je ujesen 1888. godine ubio i brutalno izmrcvario pet prostitutki te naposljetku nestao i zauvijek otišao u legendu. U središtu ovoga eseja neće biti pokušaj interpretacije njegova djelovanja, nego kako se na njega danas gleda na primjeru jednoga djela popularne kulture, a to je strip, odnosno grafički roman *From Hell* (u hrvatskom prijevodu *Pakao*) britanskog autora Alana Moorea.¹

Ukoliko javnu povijest definiramo kao poddisciplinu historijske znanosti koja proučava sve manifestacije i načine (npr. javne manifestacije, filmovi ili književnost) na koje se povijest ili povjesničari prezentiraju u široj javnosti i kakav odjek u njoj imaju, tada je očigledno da i obrađivani primjer možemo uvrstiti u analizu.² Cilj ovoga eseja jest razložiti pojedinosti koje bi bile u interesu javne povijesti kao

što su zaključci koje prosječan čitatelj može izvući o ubojstvima Jacka Trbosjeka, dojam koji može steći o viktorijanskom razdoblju na temelju pročitanoga djela ili naposljetku s kolikom su ozbiljnošću iznesene teze sadržane u njemu.

Prije nego što počnemo s analizom, važno je naglasiti kakav je položaj povijesno tematiziranog stripa u obzoru javne povijesti te koje su njegove temeljne karakteristike. Ovaj dio teksta temelji se na de Grootovu tekstu *Consuming history*, točnije na odjeljku teksta naslovljenu *Graphic novels and hybrid genres*. Strip se sve do 80-ih godina 20. stoljeća promatrao kao umjetnička forma za djecu čija je osnovna namjena bila da djeca nauče čitati i da zavole sam ritual čitanja. Stoga je taj medij šira javnost zanemarivala. Međutim, 80-ih godina 20. stoljeća strip se počeo etablirati kao ozbiljna umjetnost koja je imala mogućnost izazivanja i pomicanja postojećih kulturnih paradigmi. Jedan od najpoznatijih autora koji su promijenili takvo ustaljeno gledište bio je Art Spiegelman s djelom *Maus* u kojem se bavio životnim putem svojega oca u vrijeme Holokausta. U tu grupu svakako spada i nekoliko nepovijesnih naslova Alana Moorea kao što su *Watchmen* i *V for Vendetta* koji su pokazali da strip također može biti umjetničko remek-djelo koje može stajati uz bok najkvalitetnijim književnim dostignućima bilo po upečatljivim likovima ili po dubokoumnim porukama. Iz toga možemo izvesti zaključak da je književnost „u svoje okrilje” tada preuzela i strip. Neki od povijesno tematiziranih naslova koji su pomogli etabliranju stripa kao ozbiljne umjetnosti jesu 300 Franka Millera i grafički memoar *Persepolis* Marjane Satrapi.³

Jedna od prednosti stripa jest ta da se čitatelj u njegov sadržaj može dodatno uživjeti i suosjećati s protagonistima zbog korištenja dviju različitih vrste empatije. Prva je ona vizualna koju dobivamo uz pomoć vizualnih medija kao što su film ili slike. Glavno obilježje te vrste empatije jest da se sve prikazuje i ne ostavlja mnogo mašti. Druga vrsta suosjećanja pak je ona koju vezujemo uz književnost gdje je zamišljanje presudno. Upravo iz prepuštanja mašti nastaje empatija koja je posebna po tome što „slike u glavi” činimo dijelom sebe i s njima se poistovjećujemo. Iz navedenoga možemo zaključiti da je strip hibridni medij koji posuđuje ono najbolje iz kinematografije i književnosti, što ga čini odličnim medijem za obrađivanje povijesne tematike jer je ujedno i osoban zato što počiva na više načina empatije i uživanja. Međutim, da bismo neki povijesni strip smatrali kvalitetnim, bilo bi poželjno da bude autentičan u odnosu na povijesni period koji prikazuje. Jasno, to se odnosi na ispravno prikazivanje onodobnog društva, društvenih odnosa, govornih figura, kulturno uvjetovanih percepcija itd.

From Hell kao književno djelo koncipiran je na način da prikazuje nekoliko aspekata. Tako obrađivano djelo podjednako dobro funkcionira kao relativno vjerodostojan prikaz kasno viktorijanskog društva i mentaliteta te kao detektivski i kriminalistički roman. Moore u djelu iznosi gledišta više likova kao što su ubojica (inače liječnik kraljevske obitelji, sir William Gull), njegove žrtve i detektiv Abberline koji nastoji otkriti tko stoji iza ubojstava. Nužno je pritom napomenuti da su likovi koji se pojavljuju u stripu uglavnom stvarne povijesne osobe čije su osobnosti fikcionalizirane za potrebe romana. Radnja započinje kada mladi nećak kraljice Viktorije oženi djevojku iz nižega sloja i s njom dobije dijete. Takvo miješanje dijametralno suprotnih društvenih slojeva smatralo se velikom sramotom te je kraljica odlučila poduzeti niz mjera kako se o tome nesretnom činu ne bi ništa pročulo u široj javnosti. Zbog toga je kraljevska obitelj dala oteti mladu majku i zatvoriti je u mentalnu instituciju. Međutim, za to su zahvaljujući poznanstvu s majkom saznale četiri žene iz siromašnijeg predjela Londona zvanoga Whitechapel koje su zbog siromaštva bile prisiljene baviti se prostitucijom. Te žene povijest danas pamti kao žrtve Jacka Trbosjeka. One su ucijenile kraljevsku obitelj da će otkriti tajnu ukoliko zauzvat ne

dobiju određenu svotu novca. Kraljica, koja nikako nije imala volje pregovarati s tim priprostim ženama, angažirala je liječnika Williama Gulla da ih eliminira. Međutim, uvlačeći u svoj čin i kočijaša Netleyja koji ga vozi po gradu, Gull ubojstvom tih žena planira oživjeti drevne masonske rituale. Namjena je tih rituala, prema Gullovom mišljenju, da se, uspostavi „prirodna“ socijalna dominacija muškaraca nad ženama. U jeku pojačane javne pozornosti za ubojstva kočijaša i Gull odlučuje policiji poslati pismo koje je i danas poznato kao stvarno pismo Jacka Trbosjeka i u kojemu stoji da je povratna adresa pisma „Pakao“, odakle dolazi i naslov stripa. Nakon što je eliminirao sve žene koje su prijetile da će odati strašnu tajnu, ispostavilo se da je Gull poremećen i deluzivan manijak kojega naposljetku masoni, zgroženi njegovim činom, zatvore u mentalnu instituciju gdje nakraju i umire. Paralelno s ubojstvima radnja prati ubojičine žrtve kao i detektiva Abberlinea koji dobiva naputak i novčanu naknadu da ne oda tajnu ubojstava koju je otkrio. Kompletni narativ ustvari proizlazi iz uvoda i epiloga grafičkog romana iz kojih možemo vidjeti da cjelokupna radnja funkcionira kao prisjećanje detektiva Abberlinea na 1888. godinu.

Radnja stripa utemeljena je na jednoj od mnogih teorija o identitetu ubojice koja se tiče upletenosti kraljevske obitelji u ubojstva za koja je odgovornost „preuzeo“ Jack Trbosjek. Nužno je pritom napomenuti da je teorija opovrgnuta nizom dokaza koji su ukazivali na to da akteri poput liječnika Gulla koji je u stripu ubojica ili njegova kočijaša Netleyja nisu imali veze s ubojstvima. Na taj način djelo možemo podjednako sagledavati kao fikcionalizaciju povijesne interpretacije, no također i kao svojevrsnu razradu postojeće interpretacije zato što se na kraju stripa nalazi pozamašna količina bilježaka koje pokazuju da je Moore jako dobro istražio i pozadinu ubojstava (možda da nam prenese da je sam uložio mnogo truda u prenošenje povijesno autentične slike tog razdoblja) kao i samu teoriju na kojoj je stvorio radnju. Na temelju niza intervjua koji se mogu pronaći na različitim internetskim stranicama može se vidjeti da je autor za vrijeme pisanja *From Hell* bio svjestan da je teorija opovrgnuta, no da je i dalje imao velike simpatije prema njoj. Može se pretpostaviti da je interpretacija motivacije ubojstava Jacka Trbosjeka služila prijenosu antimonarhijske poruke kao i “najavi” 20. stoljeća i svih užasa, poput uspona fašizma koji dolaze s njim. S druge strane, možemo otići u drugi ekstrem i navesti da je sama teorija o upletenosti kraljevske obitelji u ubojstva teorija zavjere te da je i autor njezin veliki zagovornik. Međutim, ovdje ulazimo u jedan od središnjih problema djela koji treba razraditi. Sam autor, osim što ga jako zanima okultno, deklarira se kao anarhist i osoba koja je izuzetno nesklona autoritetima. Autorovi anarhistički stavovi dolaze možda bolje do izražaja u njegovim drugim djelima kao što je *V for Vendetta* koji je čitav napisan u tom tonu. Na tragu naznačenog stripu su također vidljiva i antimonarhistička stajališta što se možda najbolje iščitava iz tona romana koji je djeluje kao kritika hijerarhiziranog viktorijanskog društva čiji istaknuti pripadnici ne gledaju na ubojstvo kao na nemoralan čin za očuvanje vladajućeg poretka. Iz toga se može iščitati da je jedan od ciljeva stripa „izvlačenje“ pet žena iz „zaborava“⁴ koji je u povijesti inače namijenjen pripadnicima nižih društvenih klasa. Ta se paralela također može povezati s marksističkim strujanjima u britanskoj historiografiji druge polovice 20. st. koja je veliku pažnju posvećivala socijalnim aspektima proučavanih povijesnih perioda, posebice onima vezanim uz marginalizirane ili potlačene društvene skupine.

S druge strane, okultne interese u stripu možemo vidjeti u činjenici da je ubojica (Gull) ubijao prema masonskim principima te u naglašavanju pojedinih scena stripa u kojima se može uočiti da je kraljica Viktorija uposlila spiritualiste da joj pomognu uspostaviti kontakt s preminulim mužem Albertom. Također, autorova nesklonost autoritetu vidljiva je upravo u odabiru teorije koju će prikazati u djelu.

Temeljni problem jest možemo li govoriti da djelo ima pretenzije da teoriju predstavi kao pripadajuću ozbiljnoj historiografiji (koliko je to moguće u mediju stripa) ili da je djelo teorija zavjere. To je pitanje kojemu ćemo se vratiti na kraju djela nakon što se razrade još neke pojedinosti.

Detalj koji također upada u oči jest nakana ovog stripa da potvrdi autorovu tezu da se u ubojstvima Jacka Trbosjeka može uočiti odraz cjelokupne viktorijske ere i društva te da ona služe kao svojevrsan preludij modernom dobu, tj. 20. stoljeću. Upravo taj segment pomalo slabije definira granicu između fikcije i historiografije. Tako Moore u svoj narativ uključuje niz, za ono doba inovativnih kulturnih ili znanstvenih tekovina kojima su onodobni stvarni pojedinci mogli biti izloženi i koje su mogle imati utjecaja na njihovo poimanje svijeta. Primjerice, Gull u cijelom jednom poglavlju kao legitimaciju muške superiornosti koristi narativ koji snažno podsjeća na ideje o „apolonijskom” i „dionizijskom” koje je Friedrich Nietzsche iznio u *Rođenju tragedije*. Točnije, u stripu se ističe da ono muško predstavlja „apolonijsku” (stranu čovjeka utemeljenu na znanstvenim i umjetničkim dostignućima), a žensko „dionizijsku” komponentu (koja se odnosi na mistično, na zanesenu predanost užitku i zabavi itd.). Ni u jednom trenutku ne navodi se izričito da je Gull čitao Nietzscheova djela, no iz ovoga se može zaključiti da je Moore pazio na to da njegov lik bude upućen s obzirom na to da je Nietzsche bio njegov suvremenik i popularan autor u tome periodu. Također, kao što je već naznačeno, Gull je ubojstva, osim zbog dužnosti prema kraljevskoj obitelji počinio zbog toga što je želio spriječiti dominaciju žena. Konačno, Gull će u vizijama dobiti uvid u novi svijet koji je pomogao stvoriti, no zgaditi će mu se ono što će vidjeti zbog prividne društvene mobilnosti koja je obilježje modernoga svijeta i koja je njegovu viktorijskom mentalnom sklopu toliko nepojmljiva. Još jedan način na koji Moore želi pokazati da se naš moderni svijet rodio krajem 19. stoljeća uočljiv je u nizu drugih detalja. Neki od tih bili bi primjeri Gullova spomena i kritike pobune Ludog Mahdija u Sudanu istodobno kad i ubojstva Jacka Trbosjeka. Taj se događaj danas promatra kao jedan od prvih susreta modernoga svijeta s islamskim fundamentalizmom i nije ni čudo da ga Moore ističe zbog trenutnih globalnih preokupacija tim fenomenom. Da je suvremeni svijet stvoren u tom periodu, Moore ističe i prikazima londonskih cionista (u nekoliko scena), začecima pokreta za ženska prava ili spomenom raznih utjecajnih znanstvenih otkrića iz kojih su se izrodile važne ideje 20. stoljeća. Naposljetku, i sam će Gull u jednom trenutku ekstatično navesti da je on svojim djelovanjem pomogao 20. stoljeću da se rodi.

Međutim, stječe se dojam da je Moore bespotrebno „paradirao” svojim poznavanjem tog perioda tako što je navodio svaki događaj koji se dešavao ili osoba koja je djelovala za vrijeme i na otprilike istom mjestu kad su se dogodila ubojstva Jacka Trbosjeka. To je vidljivo po tome što su stripom gotovo prodefilirali relativno značajni i poznati pojedinci koji najvjerojatnije nisu imali veze s ubojstvima niti su presudni za radnju. Neke od tih osoba jesu Alistair Crowley (jedan od osnivača modernog sotonističkog pokreta) i John Merrick (poznati deformirani pojedinac kojega je uvijekovječio John Hurt u filmu Davida Lyncha *Čovjek-slona*). Pretpostavka je da ih je Moore uklopio u radnju stripa samo kako bi im odao *hommage* zato što je osobno bio sklon njihovu djelovanju ili postojanju. To se posebice može reći za Alistaira Crowleyja koji je najočitiji pokazatelj autorova interesa u okultno.

Tijekom čitanja djela također se može uočiti i niz pokazatelja iz kojih možemo zaključiti da se u nekim pojedinostima Moore možda nije odviše posvetio vrlo podrobnu istraživanju mentaliteta kasnog viktorijskog društva, iako je jako dobro prikazao dinamiku raznih društvenih slojeva i funkcija kao i onodobni odnos prema ženama, a posebice položaj siromašnijih žena u društvu. Jedna od pojedinosti koja upada u oči jest veliko inzistiranje na seksualnosti i na sveprisutnosti samog spolnog

čina u svim njegovim podvarijantama u radnji. Mogli bismo reći da se u tome odražava moderno društvo kao i sam autor koji živi i djeluje u postfrojdovskom svijetu koji u gotovo svemu pronalazi asocijacije s onim spolnim. Ako to uzmemo u obzir, možemo se zapitati je li Moore slučajno i iz neznanja krivo prikazao viktorijansko poimanje spolnosti ili je to s namjerom da on posluži kao svojevrsni „mig“ publici ne bi li je osvijestio o potencijalnim razlikama, ali i sličnostima između moderne i viktorijanske seksualnosti. S druge strane, to možemo tumačiti i time da se želi naznačiti da je spolnost svakodnevan aspekt svačijeg života te da od toga (za razliku od viktorijanaca) ne treba bježati. Stoga se ta komponenta stripa može sagledavati i kao emancipacijski čin u sklopu viktorijanskog društva. Način na koji je Moore obradio fenomen seksualnosti može biti promatran i kao sugestija na razini povijesne interpretacije da su se tada počele mijenjati uvriježene paradigme o seksualnosti na različitim društvenim i kulturnim razinama te da je to dovelo do modernog poimanja seksualnosti. Naposljetku, veliku usredotočenost na scene snošaja možemo tumačiti i na redukcionistički način autorovim velikim interesom za takve teme ili željom da se dodvori čitateljskoj publici.

Nakon što je izložen niz problema i fenomena prisutnih u *From Hell* koji se tiču dojma o viktorijanskom periodu koji je je Moore želio postići u čitatelju, potrebno je zapitati se i pokušati dati odgovor na pitanje koji je učinak autor želio postići u čitatelju nakon čitanja stripa. Taj je problem usko vezan uz pitanje možemo li ovo djelo smatrati pokušajem pretenzije na ozbiljnu historiografiju ili da se uz pomoć književnog narativa u djelu prenese određena teza koju možemo okarakterizirati kao teoriju zavjere (to se posebno odnosi na teoriju o upletenosti kraljevske obitelji u ubojstva za koja odgovornost preuzima Jack Trbosjek) ili kao svojevrsnu poantu. Ovo potonje odnosi se na tezu djela da su ubojstva iz jeseni 1888. funkcionirala kao sažetak cjelokupne viktorijanske epohe i kao uvod u 20. stoljeće.

Kao što je već ranije naznačeno, može se pretpostaviti da je Moore pristupio radu na *From Hell* najvjerojatnije zbog vlastitih anarhističkih stavova i jake kritičke distance prema autoritetu, no vjerojatno mu nije bila nakana propagirati teoriju zavjere, iako je možda želio ukazati na postojanje tajnih ili tajnovitih društava poput masona i na moć kojom takve grupe raspolažu. Također je lako moguće autorovo mišljenje da su se ubojstva, usprkos znanstvenim dokazima koji opovrgavaju upletenost kraljevske obitelji, mogla biti motivirana spletom okolnosti sličnim onom iskazanom u stripu zbog društvene klime koju je Moore za potrebe djela konstruirao kao viktorijansku. Što se tiče teze da djela Jacka Trbosjeka odražavaju cijelo britansko 19. i predstavljaju uvod u 20. stoljeće, ona gotovo da pretendira na ozbiljnu znanstvenu historiografiju, no ukoliko ćemo suditi o tom tumačenju kao o tezi, tada možemo uvidjeti da ona nije doživjela historiografsku potvrdu zato što je u radnji navedeno svega nekoliko primjera iz socio-kulturne povijesti Britanije koji je baš ne ilustriraju najbolje. S druge strane, tvrdnja o uvodu u 20. stoljeće u narativu je potkrijepljena na isti način, no smislenija je zato što je Moore izabrao relevantnije događaje i značajne pojedince. Međutim, Gullovu izjavu o „porađanju novoga stoljeća” možemo uzeti sa zadržskom i shvatiti ih kao natucanja mentalnog bolesnika.

Na kraju možemo zaključiti da *From Hell* funkcionira ponajprije kao iznimno slojevito i inteligentno osmišljeno književno djelo i da je naglašavanje pojedinih fenomena poput postojanja tajnih društava ili državno odobrenih i sponzoriranih ubojstava prije svega odraz kolektivnog mentaliteta suvremenog društva koje je nesklono autoritetima te stavova samog autora. S druge strane, vizualna komponenta stripa za povjesničara je svakako najvažnija i služi kao jedan od glavnih pokazatelja kvalitete stripa zato što odiše autentičnošću i pokazatelj je autorova detaljnog istraživanja. Još jedan pokazatelj minucioznog istraživanja radi autentičnosti stripa vrijedan

isticanja jest već spomenuti prikaz društvenih interakcija kasnog viktorijanskog društva. Na temelju svega izrečenog možemo zaključiti da *From Hell* može biti primjer tomu kako treba izgledati i funkcionirati kvalitetan povijesni strip koji ima pretenzije da uz pomoć književnosti iznese zasebnu interpretaciju i kojemu nakana nije samo pokušaj da prikaže presjek razdoblja uz pomoć izmišljenih likova.

Bibliografija:

De Groot, Jerome. *Consuming History. Historians and Heritage in Contemporary Popular Culture*. London, 2009.

Kean, Hilda. "Introduction". U: *Public History Reader*. Kean, Hilda, Paul Martin. ur. London, 2013.

Moore, Alan, Eddie Campbell. *From Hell*. Marietta, 2014.

Rubenshold, Hallie. *The Five: The Untold Lives of the Women Killed by Jack the Ripper*. Boston, 2019.

Walkowitz, Judith. „Jack the Ripper and the Myth of Male Violence” *Feminist Studies* Vol. 8, No. 3 (1982): 542 – 574.

Bilješke

- 1 Vrijedna je spomena i ekranizacija navedenog grafičkog romana iz 2001. godine gdje glavnu ulogu tumače Johnny Depp, Heather Graham i Ian Holm.
- 2 Hilda Kean, *Introduction*. U: "Public History Reader" ur. Hilda Kean, Paul Martin (London, 2013.), xiii – xxvi.
- 3 Jerome De Groot, *Consuming History. Historians and Heritage in Contemporary Popular Culture* (London, 2009.), 225 – 228.
- 4 S izuzetno sličnim ciljem, nedavno je objavljeno djelo *The Five: The Untold Lives of the Women Killed by Jack the Ripper* autorice Hallie Rubenshold kojoj je cilj odmaknuti se od uobičajenog pogleda na žrtve Jacka Trbosjeka kao na trupla koja su služila poput objekata za prijenos sadističkih poriva. Autorica ih također nastoji „emancipirati” od uobičajenoga gledišta tako što prikazuje njihove živote te kako je društveni kontekst kasno viktorijanskog društva utjecao na njihove živote. Vrijedan spomena još je jedan članak koji ubojstva Jacka Trbosjeka također promatra iz feminističke perspektive naslova „Jack the Ripper and the Myth of Male Violence” autorice Judith Walkowitz. U njemu se promatra na koji su način ubojstva Jacka Trbosjeka služila kao katalizator rasprava o pitanju društvenih klasa, a posebice o pitanju rodni odnosa točnije, na koji je način diskurs o ubojstvima Jacka Trbosjeka usustavio vokabular o temi muškog nasilja nad ženama.

Comic Books in the Focus of Public History Illustrated by the Example of *From Hell* by Alan Moore

Summary:

***From Hell* is a comic book that incorporates a theory that Jack the Ripper murders were orchestrated by the British royal family. In this research paper this historically-themed comic book is put in the context of public history. In addition, the author offers a short plot summary and its analysis that reveals the author's point of view and how the picture of late Victorian era was painted.**

Keywords

Jack the Ripper, public history, historical comic book, graphic novel

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 14 2019.

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 14 2019.

Pro Tempore

Časopis studenata povijesti,
godina XIV, broj 14, 2019.

Glavni i odgovorni urednik
Mihaela Marić

Zamjenik glavnog urednika
Saša Vuković

Uredništvo
Matea Altić, Ivan Grkeš, Marta Janković,
Mario Katić, Igor Krnjeta, Mihaela Marić,
Petar Plastić, Saša Vuković

Urednici pripravnici
Andrija Banović, Alen Obrazović,
Alen Okreša

Redakcija
Matea Altić, Andrija Banović, Ivan Grkeš,
Marta Janković, Mario Katić, Igor Krnjeta,
Mihaela Marić, Alen Obrazović, Alen Okreša,
Petar Plastić, Saša Vuković

Tajnik uredništva
Petar Plastić

Recenzenti
dr. sc. Miroslav Bertoša
dr. sc. Zrinka Blažević
dr. sc. Branimir Janković
Marko Lovrić
dr. sc. Jelena Marohnić
dr. sc. Josip Mihaljević
dr. sc. Jasmina Osterman
dr. sc. Martin Previšić
Filip Šimetin Šegvić, asist.
dr. sc. Ivica Šute

Lektura i korektura
Franka Belović, Danijel Blazsetin, Lucijan
Borić, Paula Bradić, Katarina Cukovečki,
Paula Fajt, Tanja Jelinić, Ivana Kovačić,
Ema Maglić, Mateja Papić, Borna Treska

Oblikovanje
Tomislav Vlanić

Prijevod s engleskog jezika
Mateo Gospić, Paula Fajt, Alen Obrazović

Izdavač
Klub studenata povijesti – ISHA Zagreb

Tisak
Tiskara Zelina d.d.

Naklada
Tiskano u 150 primjeraka

ISSN: 1334-8302

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim radovima
izražavaju isključivo stavove i mišljenja
autora i ne predstavljaju nužno stavove i
mišljenja uredništva i izdavača

Izdavanje ovog časopisa financijski su
omogućili:

Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu

Centar za komparativnohistorijske i
interkulturne studije Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu

Redakcija časopisa Pro tempore im iskreno
zahvaljuje na financijskoj podršci.

Časopis se ne naplaćuje.

Adresa uredništva
Klub studenata povijesti – ISHA Zagreb
(za: Uredništvo Pro tempore),
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu,
Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb

Kontakt
pt.urednistvo@gmail.com